

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ В.А.ДОЛИНСЬКОГО З 1853 РОКУ

Анотація. У статті подано відомості про рукописну лексикографічну працю, датовану 1853 роком, автором якої був Василь Долинський, колишній священик на Тернопільщині, і в якій зафіксовані важливі для науки українські (галицько-руські) народні слова: орієнтовно — близько 2000. З'ясовується історія дослідження пам'ятки і вводяться в науковий обіг словникові записи В.Долинського у зіставленні з іншими джерелами.

Ключові слова: українська рукописна лексикографія, лексикологія, південно-західне наріччя, прикарпатські і подільські регіоналізми.

Summary: The article deals with the manuscript lexicographical paper (1853) by Vasyľ Dolyns'kyi, priest in Ternopil' region, who had noted important for science Ukrainian (Galician-Rusian) folk words — about 2000. The history of investigation of the manuscript is discussed. Noted by V. Dolyns'kyi lexicographical facts are under consideration in the connection with other sources.

Key words: Ukrainian manuscript lexicography, lexiconology, southwestern dialects, Carpathian and Podillya regionalisms.

У працях з історії української лексикографії згадується й науковий доробок священика Василя Андрійовича Долинського. Дати його життя не встановлені, однак відомо, що він служив у с. Космирині, тепер Бучацького району Тернопільської обл., із 1877 р. був управителем Бучацького деканату. Його проповіді друкував у 1876 р. “Русській Сіонь” [2]. Стислий опис надісланих отцем А.Петрушевичем до Петербурзької АН українських словникових матеріалів В.А.Долинського уперше зробив О.Л.Петров, за даними якого це зошит in 2°, 134 с. + 2 вкладені арк. Меншого формату [3] із заголовком: “Сборникъ словъ южно именноже Галичо-рускихъ со Приговорами, Повѣрками и Забобонами — Изъясненіями сновидѣній — Казками — Пошептами ворожитовъ и на такъ похожими тайнами — Оповѣданіями о старинныхъ лицахъ — мѣстцевостяхъ и произшествіяхъ — названіями и видами растѣній и означеніемъ силы тыхже — якоже и предзнаменованіями слѣдующой измѣны воздушной. — Л'вовъ въ началѣ года 1853 **лвнг.** Вас[иль] Андр[іювич] Долин[ск]ий” [1]. За даними О.Л.Петрова, словник займає с. 1—94; інколи подається тільки німецький або польський переклад, але дуже часто додані по-українськи різні пояснення: опис рослин (дуже багато) й до чого вони придатні, топографічні відомості, народні вірування тощо. Дуже часто відзначено, де вживається слово (*Гуц., Колом., Стан.*). Подекуди вміщені малюнки. За словником ідуть: народні прикмети погоди (1 с.); приговори (тобто приказки) різними мовами (2 с.); повір'я і забобони (5,5 с.); філологічні дослідження окремих слів (0,5 с.); короткі оповідання та анекдоти, переважно *не* народні (6 с.); народні заговори і ліки (4 с.); рецепти ліків — по-німецьки (1 с.). На думку О.Л.Петрова, збірник дуже цікавий [3].

У 1963 р. про цей рукопис писав М.Пилинський, помилково кваліфікуючи його як українсько-російський словник. Дослідник вказав орієнтовний обсяг реєстру — 2000 слів, серед яких, на думку М.Пилинського, крім галицьких

діалектизмів, і чимало поширених загальноукраїнських слів (*палахкотіти, подойма, реготати, сукати* та ін.), а також іншомовні й російські слова (*рубашка, уздечка, шатёр* і т.д.) [4: 84].

Цим нашим повідомленням хотілося б доповнити дотеперішні відомості про зміст рукописного словника В.А.Долинського й показати можливість його користь для сучасних лінгвістичних спостережень. Словник В.А.Долинського містить цінні фіксації різних тематичних і лексико-семантичних груп, які традиційно привертають увагу фахівців. Серед них:

Фітоніми: 1) *афини* також *яфини* или *черницѣ* “родъ ягодъ чорныхъ”; пор.: *черниця* = *веприна* “ожина” (Шило 68, 273); *афина* “чорниця; *Vaccinium myrtillus* L.” (ЕСУМ I 99); закарп. *черниц'і* “ожина” (с. Іза Хуст. р-ну); 2) *бедринець* “родъ трави или зелія”; пор.: *бедринець, бедринець, бидринець* Мак, *ядринець, бедрець* “бедринець ломикаменевиї, *Pimpinella saxifraga* L.”, “*Sanguisorba officinalis* L.” (ЕСУМ I 160); 3) *бедринье* “зѣлье до горѣлки кидаютъ” (див. вище), 4) *балабанъ* “зеліе до тогожъ ужитку”; пор.: *балабан, балабана, балабах* = *баба*¹⁵ “сорт великої квасолі” (Шило 45, 40); *балабан*² “велика квасоля” ВеБ, *балабанка* “тс.” Ве НЗн; “сорт дуже великої картоплі” — пов'яз. з тур. *balaban* “величезний”, відповідає крим.-тат. *balaban* “головатий”, що зводиться до *balaban* “вид хижого птаха” (ЕСУМ I 121—122); 4) *бобовникъ* “растѣніе — дѣти маліи купають въ сухотахъ — *ломинѣсь*”; пор.: *бобовник* = *бараболяник* “млинець із тертої картоплі” (Шило 55, 48); *бобовник* “трифель, *Menianthes trifoliata* L.” < псл. *bobovnikъ*, від *bobъ* (ЕСУМ I 217). Обидві рослини використовують як лікувальні (Михайлевський I 49—51, 237—238, 2255), але даних про їх користь при лікуванні саме сухот ми не знайшли; 5) *божиручка* “зеліе жолтого цвѣта”; напевно, звіробій; пор.: *біжа коровця, біжа кровця, божжа кровця, божжа травка, божжа трійця, бождеревок* “звіробій звичайний — *Hypericum perforatum* L.”, *бождеревок* “тс.” — складна назва, утворена на основі словосполучення *боже дерево*; зумовлена

лікувальними властивостями звіробою” (ЕСУМ I 222); 6) **боляченик** “растѣніе мѣрно великое подобит стручки до гороха на болячки — терти, сушити и пити съ молокомъ”; пор. *болячівник* “вид рослини з лікувальними властивостями” ВеУг (ЕСУМ I 199); 7) **боришка** (гуц.) = **бараболя** = **бульба**; **бульба**, **бараболя** (... Ст.), **бандзя** (Берез.) “ein Erdapfel”; пор.: *банц* = *барабoля* (Шило 47); 8) **боришунь**, **боришунь** “растение = быліе каждое которое высоко растет и пусте есть до ничего добре, ни на пашу, ни на що”; 9) **бошижирник** (гуц.) “растѣніе на билинцѣ чотири листи въ кругъ а на вистрѣленной горѣ билинцѣ чорная ягода; прикладають... употребляютъ въ лѣтѣ листь на бешигу а зимою варятъ зеліе и прикладають”; 10) **брндушка** “цвѣтка синой барвы по лѣсахъ ся показуе коли токмо снѣгъ злѣзи”; пор.: *буков. бриндѹшка*, *мн. бриндушкѹ* “шафран [темно-синій]”, “підсніжник [білий]”, “пролісок [блакитний]” (СБГ 39); *бриндѹшки* “шафран”, ще: *бриндѹша*, *бриндуш*, *бриндусь*, *бриндюшкѹ*, *брндѹші*, *брандѹшки*, *брандѹшки білі*, *брандушка руська*, *брандѹші*, *брандѹшки*, *брндѣля*, *брндѹшка*, *брндѹші* — “пов’язане в якийсь спосіб з етимологічно неясним рум. *brindúşă* “шафран, *Stocus*; дикий шафран, *Colchicum autumnale L.*”; можливий зв’язок з укр. *бриніти* “червоніти”, р. *брындевѣть* “блищати”; припущення про слов’янське походження румунської форми потребує додаткової аргументації (ЕСУМ I 258). Якщо припускати зв’язок з укр. словом *бриніти*, то слід брати до уваги й інші значення цього слова: “виділятися певним кольором, достигати” (Шимкевич I 17); 11) **бритвеник** “найпуща трава — листь долгозубій цвѣтъ высоковыстреленій желтій великій въ серединѣ отѣ мачокъ головка молода”; пор.: *бритвѹнник* “вовча лапа, *Trollius europaeus L.*” Ж, ВеЗн, *бретвѹнник* ВеЗн, *бретвѹнок*, *брецьвѹнок* Мак — переконливої етимології не має (ЕСУМ I 259); 12) **бруштинь** “дерево дуже тверде въ полонинахъ ростеть жолтой барви всецѣлое” (гуц.); пор.: *бруштин* “залізні обручі на колодках коліс (набивається, щоб колодка не розкололась при забиванні спиць”; — очевидно, пов’язане з нім. *Bruchschien* “обруч для запобігання розлому” (ЕСУМ I 271); 13) **вѣзѣль** “растѣніе найбільше по меже збоже”; пор.: *вѣзѣль* — різні види конюшини; *зв’язѣль*, *звезѣль* “горошок шорсткий”; мотивується дієсловом *в’язати* — через повзучі стебла рослини (ЕСУМ I 443); 14) **вовче ліко** “деревце малое”; пор.: *вовче ліко* “Wolf — *Seidelbast* (*Daphne Mezereum*)”; “*Spindelbaum*, *Pfaffenkӓpplein* (*Evonymus europaeus*)” (Жел I 114); 15) **волотка** “колосъ проса”; пор.: *волот* “колос; мітелка проса або вівса”; *волoта*, *волoтко* Я, *волоть*, *волотѹстий* “колосистий (про просо, овес)”, *волотѹ* “колоски проса або вівса, мітелки кукурузи” — псл. *volť / *volť (ЕСУМ I 421); 16) **вѣльха** “вѣлшина”; пор.: *вѣльха* “*Erle*, *Schwarzerle*”, *вѣлшина* “*Erlenbaum*” (Жел I 106).

Зооніми: 1) **бузько** а не **бузіокъ**; пор.: *гуц. бузько* = *бузьок* “лелека” (ГКС 30); 2) **беньдѣекъ** (гуц.) “джміль”; можливо, споріднене з уг. *bendő* “брюхо” (Hadr Gáldi 110); 3) **буринник** “медвѣдъ бурій или инной барви токмо не чорной; [ѣс]тъ обычно буряни а ловить кози якъ ажъ ему сама вѣбѣжить въ лапи”; пор.: *бур’янник* “вид невеликого ведмеда, що живе в бур’янах” (ЕСУМ I 306); 4) **веретѣльниця** = **слѣпакъ** “родъ гадини”; пор.: *слѣпак* = *веретѣльниця*, з коментарем: *веретѣльницю* вважають сліпою через її малі очі” (ЕСУМ V 303); 5) **вызина** “родъ рыбы морской”; пор.: *виз* “білуга”, *визина* “білужина” (ЕСУМ I 372); 6) **вѣрозубъ** “родъ рыбы” — рідкісне фіксацією в першому складі ѣ [і]. Пор.: *вирезуб*, *веризуб*, *веріза*, *віриз*, *виризуб*, *вирозуб*, *верезуб* — виводять із давнішого *вирізоуб (у нижній щелепі цієї риби вищерблені зуби, ніби з вирізкою); є спроба пов’язати з *верій* “вигнутий” (ЕСУМ I 379).

Назви знарядь праці, пристосувань: 1) **боутъ** “до выганяня рыбъ” [із малюнком]; пор.: *бовт* “тичка, якою заганяють рибу в сітку” (Шило 55); 2) **бляшанка** “до ловления рыбъ въ зимѣ”; пор.: *бляшанка*, *бляшка* “мірка на горілку, децилітр” (ЕСУМ I 216); 3) **барда** “родъ сокири” [із малюнком]; пор.: *барда* “сокира для тесання” (Шило 49); *бардаш* (СБГ 25); 4) **бечевникъ**, **бечувати** “патикъ до котрого ся звикло третого коня припина[ти]; пор.: *бечівник*, *бичівник* “жердина коло воза для припрягання третього коня” — етимологічно затемнене (ЕСУМ I 179); 5) **баба** “до вѣбиваня палей въ землю — *кафаръ*” [із малюнком]; пор.: *баба* “дерев’яний молот, довбня”, *кафар* “довбня” (Шило 139); 6) **бабка** “до клепаня коси; такожъ родъ трави или зелія” [із малюнком]; 7) **брай** [бр]ая “або *долбня* до притолоченя капусти въ бочкѣ” (гуц.); пор.: *брай* “биток” (ПГ 16); *брай* “товкач для збивання бринзи” — пов’яз. з рум. *brăi(u)* “тс.” (ЕСУМ I 243); 8) **вертлюгъ** (Стрыйск. и Жолковск.) “снарядъ до крученя мотузковъ”; пор.: *вертлюг* “*Seilerwerkzeug, zum Drehen*”, “*Drehbing am Wagen*” (Жел I 64); *верклoг* “дугоподібний побутовий засув” (ПГ 21), *вертлюг* “перекладина, якою скріплені полозки воза” (Шило 70); 9) **вожогъ**, **ождогъ** “долшій патикъ до поправляня ватри въ печи”; *oждог*, *oждуг* “палка для переворачиванья углей или горячей соломы (вмѣсто качерги)” (Грн III 44); 10) **вужва** “вужевка или колѣсце, которимъ плугъ до колѣсницъ причепляеть ся”; пор.: *вужва* “*Kettenring an der тязь*” (Жел I 64); *вужва* “ланцюг у дерев’яному плузі” (Шило 86); 11) **вѣяшка**, **вѣячка** “родъ лопати”; пор.: *вѣячка* “*Schaufel zum Worfeln des Getreides*”, *вѣяшки*, *вѣядла* pl. “*Werstück beim Aufwickeln des Gespinnstes auf Spulen*” (Жел I 109); *вѣячка* “лопатка для віяння зерна”, *вѣяшки* = *вѣядла* “частина верстата; пристрій для намотування ниток” (Шило 75).

Назви, пов’язані з будівництвом: 1) **берелик**, **сверличокъ** “маленкій свѣдєрочокъ (сверличокъ) всюда употребляютъ”; пор.: *берелик*

“kleine Bohrer” (Жел I 24); *свѣрлик* = *свѣрблик* “свердло” (Шило 235); 2) *банта* = *бантина* “поперечный патикъ у крокви”; пор.: *банта* “поперечна балка між двома кроквами (у господарських приміщеннях)” (Шило 47); 3) *боўдурь* “коминь”, також “урочища скаль”, “груб[о]т[кане] сукно”; 4) *боўвань* “... колоди деревь”; пор.: *бóвдурь* 1) “зламаний стовбур дерева, 2) лайл., образл. “дурень, неотеса” || *бѣйла*, *бовван*, *бóвван*, *гой*, *дурнас* та ін. (Негрич 27); *бóвван* 1) мовчазний чоловік, 2) = *бовдурь* 2 (Негрич 26); 5) *баня* “на церквѣ”; 6) *бирня* “цѣла смерека облуплена”, а *вибля* “то балокъ округлий на хату” (гуц.).

Назви посуду, тари: 1) *боклагъ* “зъ обохъ сторонъ заднений и... зъ двома отворами до наб...” [із малюнком]; пор.: *боклаг*, *боклай*, *боклава* “Wasserschlauch”, “Fässchen, tellerförmiges holzernes Geschirr” (Жел I 38); *боклага* “велика пляшка” (ПГ 15); 2) *баламутъ* стрийское = *спалка* станиславское = *пател'ня* жолковское; 3) *вареха* въ С[таниславщині] въ Кол[омийщині] *полонникъ* “огрюмая лижка”; 4) *валѣвъ* = *вальбѣя* (Сам[бірщина], въ Ст[аніславщині] *корито*; 5) *вѣко* “верхъ у скринѣ або домовинѣ и пр.”

Назви страв і продуктів харчування: 1) *банушь* також *балмушь* “страва зъ кукурудз. муки, бриндзи и сметани нарядженная”; 2) *бундзь*, *бунзь* “овечій сыръ коли молоко глягаєть ся на жентицю и подкиснетъ чтоь го можна вырастати”; 3) *брага* “фуш при паленю горѣлки”; пор.: *фушкати* “вырывать ся, вылетать” *Зачне тютюн фушкати (дим з люльки іти)*. Шух. I. 36 (Грн IV 381); 4) *восухъ* “хлѣбъ который на парастаєть несуть” (жолк.).

Назви одягу та його деталей: 1) *богородица* “каптуръ у опанчѣ” (на Подолу); 2) *байбарачокъ* “малый сердачокъ съ рукавами безъ клиновъ”

(гуц.); 3) *видра* “жидовская шапка обыкновенно зъ выдры бываетъ”.

Назви осіб: 1) *атаманъ* “въ горахъ начальникъ опришковъ (под[ільське] *наставникъ*), которій скликує, зганяєть колись (!!!) до роботи и уважаєть надъ роблящими чтоь не дармовали”; 2) *баришевник* “Faktor”; 3) *байструкъ* — одъ жени, а *покритюкъ* отъ дѣвки.

Із пастушої лексики: 1) *бутея*, [бу]т[ей] “череда овецъ” (гуц.); 2) *бовгарь* (гуц.) “Ochsenhirt”; 3) *вакаръ* (гуц.) “Kuhhirt”; 4) *воловодъ* “Ochsen[streich]”.

Із термінів народної медицини: 1) *волокну* “боль въ коньци пальца зъ пухлиною”; пор.: *волокну* “вид хвороби, волос” (ЕСУМ I 419); 2) *валивокій* “который очи вытрещаетъ”; пор.: *валивокій* “mit weit aufgerissenen, gefendten Augen” (Жел I 54).

Зрідка фіксують ся **топоапелятиви і топоніми**, наприклад: *брѣдъ* “мѣлке мѣстце въ рѣцѣ, гдѣ переїздити и перебридати можна”; *Бережникъ* “потокъ и хати надъ немъ находящіися, спливаюцій меже Криворовновъ и Буковцемъ”.

Як на 50-і роки XIX ст. словникові матеріали В.Долинського мають гідний схвальної оцінки філологічний рівень, незважаючи на те, що не поставлені наголоси в реєстрових словах, а пояснююча частина оформлена в дусі галицького “язичія”, з пунктуаційними недоглядами. Ці матеріали засвідчують патріотичні настрої галицької інтелігенції, найкращі представники якої культивували любов до народного слова і в міру своїх сил як аматори намагалися зафіксувати, зберегти й передати наступним поколінням живомовні скарби з думкою, що їх праця не пропаде марно, а рано чи пізно ввійде в річище зусиль, спрямованих на зміцнення суспільних функцій рідної (української) мови.

Література

1. Долинський В.А. Сборникъ словъ южно именноже Галичо-рускихъ со Приговорами, Повѣрками и Забобонами — Изъясненіями сновидѣній — Казками — Пошептами ворожитовъ и на такъ похожими тайнами — Оповѣданіями о старинныхъ лицахъ — мѣстцевостяхъ и происшествіяхъ — названіями и видами растѣній и означеніемъ силы тыхже — якоже и предзнаменованіями слѣдующой измѣны визушной. — Л'вовъ въ началѣ года 1853 **авнг**. Вас[иль] Андр[іювич] Долин'ск[ий] // РВ БРАН (СПб.) — Шифр: Собр. А.С.Петрушевича. — № 26.
2. Левицький І. [Біографічний словник: Долинський Василь] // Відділ рукописів ЛНБ ім. В.Стефаніка НАН України. — Ф. 167. — Оп. II. — Од. зб. 1069. — П. 38. — Арк. 536.
3. Петров А.Л. Рукописные материалы о. А.Петрушевича (Представлено в заседании Общего собрания 6 февраля 1910 г.) // Известия императорской Академии наук. — VI серия. — № 7. — 1910. — С. 504.
4. Пилинський М.М. Українські рукописні словникові матеріали в бібліотеках і архівах Ленінграда: Повідомлення // Лексикографічний бюлетень. — Вип. IX. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 74—89.

Умовні скорочення назв джерел

ГКС	Гуцульські говірки: Короткий словник / Відпов. редактор Я.Закревська. — Львів, 1997.
Грн	Словарь української мови / Зібрала редакція журналу “Киевская старина”. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко: У 4 т. — Т. 1—4. —

- К., 1907—1909 [Репринтне видання: К.: Вид-во “Довіра” — УНВЦ “Рідна мова”, 1997].
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7 т. — Т. 1—5. — К.: Наук. думка, 1982—2006.
- Жел *Желеховский С.* Малоруско-німецкий словарь. — Т. 1; *Желеховский С., Недільский С.* Малоруско-німецкий словарь. — Т. 2. — Львів, 1886.
- Михайлевський Енциклопедія народної медицини / Укладач і відп. редактор О. Михайлевський. — Т. 1 (описи захворювань, рецепти). — Львів: “Сполом”, 2005.
- Негрич *Негрич М.* Скарби гуцульського говору: Березові. — Львів, 2008.
- ПГ *Піпаши Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). — Ужгород, 2005. — 266 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. — Чернівці: Рута, 2005. — 688 с.
- Шило *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник. — Львів, 2008.
- Шимкевич *Шимкевич Ф.* Корнесловъ русскаго языка, сравненнаго со всѣми славянскими нарѣчїями и съ двадцатью четьрьма иностранными языками / Удостоенъ Демидовской Премїи. — Ч. 1—2. — СПб., 1842.
- Hadr Gáldi *Hadrovics L., Gáldi L.* Magyar-orosoz szótár. — Budapest, 1952.